

Állam és Peremvidék

A Székelyföld egyike Közép-Kelet-Európa azon kisebb-nagyobb régióinak, amely nem csupán egyetlen állam szimbolikus vonzáskörében él, s amely ugyanakkor egyértelműen peremvidéknek tekinthető. A perem jelleg Románián belül is egyértelmű. A szocialista modernizáció ebben a régióban indult be legutoljára; e régión belül mindmáig nem alakult ki olyan centrum, amely a húzóerő szerepét betöltené; az etnikai enklávésodás folyamatai nyíltan vagy rejtetten 1989 előtt is erősek voltak ebben a többségében magyarok lakta régióban. Ugyanakkor ez az egyetlen olyan régió Romániában, amelyben 1989 után nem alakult ki plurális közéleti mező, a politikai-közéleti szerkezet és a szélesebb társadalom viszonya a leginkább itt emlékeztet az 1989 előtti állapotokra, az etnikai enklávésodás okán a közéleti-politikai vezető réteg cseréje gyakorlatilag csak a csúcspozíciók szintjén történt meg.

Olyan régió ez, amelyben az átmenet már több évtizede „természetes állapotnak” tekinthető. Ugyanakkor a mindennapi életvezetés síkján értelmezhető konzervativizmus ma is erős gyökerekkel rendelkezik (Schöpflin 1992), különösen ami a helyi közösségek és a család perdöntő fontosságú szocializációs szerepét, valamint a közvetlen személyes kapcsolathálókon alapuló „erős kötések” domináns jellegét illeti (Granovetter 1991, Bozóki 1996). Az egyéni pragmatikus

cselekvés és a szimbolikus funkciójú magatartás egyaránt erős lokális networkök foglya, a tervek és személyes cselekvési forgatókönyvek rövid távú ciklusok szerint, a tágabb világhoz való viszony a sajátidegen tengely mentén szerveződik, és sosem kérdéses annak eldöntése, hogy melyik a jó és melyik a rossz.

A peremjellegét természetesen nem lehet pusztán a helyi, a regionális sajátosságok felsorolásával meghatározni. Ha így teszünk, könnyen beleeshetünk abba a csapdába, hogy a Peremvidékhez csak hiányosságokat, negatívumokat rendelünk. Az így kialakított kép pedig már akarva-akaratlanul a magát mindig többre tartó Centrum álláspontját tükrözné. Célszerűbb abból kiindulni, hogy a Peremvidék perem jellegét az a viszony hordozza, amely egyik vagy másik Centrumhoz köti. Ha ezt a megközelítési elvet követjük, akkor a vizsgálat során - a Mills-i elvárás értelmében - állandóan mozognunk kell „a makroszkopikus és a molekuláris szintek között” (Mills 1963).

A fenti nézőpontot érvényesítő antropológiai vizsgálatok az európai „mozaik” elemzése kapcsán már sok hasznos megállapítást tettek a Peremvidékről. Különösen ami az állam és a kliensek, illetve a Centrum és a Periféria viszonyát illeti. Ezekből csak kiemelnék néhány hasznosítható gondolatot. Így például azt, hogy mennyire nem célszerű kizárólag a függőség szempontjából kezelni a Centrum-Periféria viszonyt (Seers et al. 1979:21, Tarrow 1977). Ha a Peremvidéket egyfajta „belső kolóniaként” kezeljük (Hechter 1975), ez túlságosan is előtérbe hozza a gazdasági rend meghatározó természetét, s olyan elemzésekhez vezet, amelyek a Centrum-Periféria kapcsolatban háttérbe szorítják a szociális, kulturális, politikai elemeket, s gyakran a korábbi történelmi folyamatokat is önkényesen átértelmezik. Európában mindig voltak centrumok és perifériák, s a kapcsolatok nem mindig öltötték ugyanazt a formát (Rokkan 1975).

Egyik gyakori kapcsolattípusnak látszik az, hogy egy-egy Centrum a politika etnicizációja révén építi a nemzetállamot, s ebben a folyamatban a nemzeti identitás építési gyakorlata időről időre behatol a Centrum körüli periferikus régiók egyikébe-másikába. A Peremvidék jellemző tulajdonsága az, hogy elviseli ezeket a Cent-

rumból jövő behatolási (penetrációs) kísérleteket, s saját identitását a behatolási kísérlet nyomán termelődő kapcsolatra, kapcsolatokra fűzi fel. A penetrációs kísérlet jöhet több Centrum részéről, felváltva vagy akár párhuzamosan is. Ritkák azok az esetek, ahol a hatalom összes formája (adminisztratív, kulturális, gazdasági, nyelvi, vallásos, katonai, értelmiségi, nevelési, etnikai) ugyanazon centrumból nő ki, és egyforma, egymást fölerősítő súlyuk van egy periféria életében (Grillo 1980:16).

A Peremvidék másik fontos tulajdonsága, hogy identitását nem a Centrum mintájára építi (a politika etnicizációja), legfeljebb arra tesz részleges kísérletet, hogy elindítsa az ellenkező előjelű folyamatot (az etnikum politizációja). Önmagát nemzetként vagy nemzetiségként definiálva államépítési gesztusokkal próbálkozik (állam az államban, autonómiatörekvések), vagy ha ezt nem is teszi, a szándék nyelvi/szimbolikus jelzését előtérbe hozza. Bármelyiket választja is e gesztusok közül, ez a folyamat rendszerint nem jár együtt penetrációs kísérletekkel.

A fentiek alapján nyilvánvalónak látszik, hogy a Peremvidéknek nem szükségszerű adottsága az, hogy etnikai jellegű is legyen. A „saját” és az „idegen”, a „mienk” és a „másik” nem kell hogy feltétlenül eltérő etnikumokhoz kapcsolódjon. Igaz, ha a Peremvidék etnikailag is különbözik a Centrumtól, ez a különbség erőteljesen fokozhatja a peremjellegét, illetve növeli a játékeret a peremjelleg nyelvi/szimbolikus megjátszásához.

Amennyiben a Peremvidékre úgy tekintünk, hogy az a Centrummal, a centrumokkal való kapcsolatban termeli a saját identitását, ez azt is jelenti, hogy a Peremvidék bizonyos vonatkozásokban „pozitív hely” is. Helytől, időponttól, helyzetektől függően eltérőnek mutatózó saját identitása, akarata van. Ezért a centrumok behatolási szándékai és kísérletei a Peremvidékről nézve mindig mások, mint a Centrumból nézve. A Peremvidék kisebb-nagyobb mértékben mindig megszűri és magához idomítja a Centrum penetrációs kísérleteit. Vizsgálatok sorozata mutatja, hogy a Centrum behatolási kísérletei minden egyes

esetben ellenállásokat is termelnek a bekebelezésre kiszemelt Peremvidékben.

A dél- és észak-európai vizsgálatsorozatokban tallózva igen csak aktuálisnak tűnik az a kérdés, hogy milyen ma a kelet-európai, közép-kelet-európai Peremvidék? Hogyan alakítja a Centrumokkal, a Centrumot megtestesítő Állammal való viszonyát? Ez a tanulmány - egy fizikailag is pontosan körülhatárolható régió példáján és ürügyén - e kérdések megválaszolásához keresi a hasznosítható kiindulópontokat.

Az 1989 után beindult Nagy Átmenet sodrában gyakorlatilag senki nem törődik a Székelyföld típusú peremvidékekkel. Látszólag senkit nem foglalkoztat különösebben, hogy hol vannak Peremvidékek, mekkorák és meddig terjednek a határaik, éppen most hogyan élik meg a Nagy Átmenetet. Tovább tágítva a kört: látszólag az sem nagyon érdekel senkit, hogy a kelet-közép-európai társadalmak szövetségét mennyire alakítják a Peremvidékek, hol vannak és mit tesznek az úgynevezett globális folyamatokkal csak részben, csak ütemvesztéssel lépést tartani tudó „perememberek”. Nem tudjuk, s látszólag nem is érdekel, hogy milyen és mennyi a sokunkban ott élő, meghúzódó peremember.

Az érdektelenség nem meglepő, hiszen a Nagy Átmenetben elsősorban és mindenkinek **igazodni kell**. Igazodni az úgynevezett demokratikus társadalmi rendet építő menetéhez s mindahhoz, ami ezt a menetet kíséri. Igazodni a piaci szabályokhoz, a gondoskodj magad elvéhez, a high tech-hez, az égi csatornákon megismert fogyasztási modellekhez, s természetesen igazodni kell Európához. Ha még az egykori Wallerstein-féle centrum-periféria modellben a peremnek jutott valamicske súly és figyelem, mára egészen elenyészett. A peremvidék és a peremember csak annyiban létezik, amennyiben az önkéntes igazodás alanya és/vagy a programszerű igazítás tárgya. Nem kerül bele az évente megjelenő társadalmi riportokba (csak akkor, ha véletlenül szegény vagy munkanélküli is), a rehabilitációs vagy felzárkózást sürgető kormányprogramokba. Kimarad a réteg,

foglalkozás- vagy életminőség vizsgálatokból is, s okkal, hiszen a peremvidék empirikusan nehezen rögzíthető gondolkodási, cselekvési sémákkal jellemezhető, a bennünk rejtőző peremembert pedig épp úgy takarhatja megyei vezető vagy ma sikeres vállalkozó, mint falura visszatelepült munkanélküli vagy éppen lelkes helyi értelmiségi.

Igen sok tanulsággal szolgálhat, ha a Peremvidék, a bennünk rejtőzködő kisebb-nagyobb peremember szemszögéből vesszük szemügyre a centrumhoz tartozó dolgokat. A globálisnak nevezett folyamatokat, a sokszor hangoztatott Európát vagy éppen az úgynevezett Államot. Akár a hétköznapi élet pragmatikus cselekvéseit, akár a kitüntetetten szimbolikus magatartásokat vizsgáljuk, első tapasztalatunk az, hogy a Peremvidékről nézve szinte minden centrumhoz tartozó dolog azonnal idézőjelbe kerül. Természetesen lehet azon vitatkozni, hogy a Nagy Átmenet sodrában egyáltalán fontosak-e, figyelemre méltóak-e a Peremvidék idézőjelei, az idézőjelek mögött álló mentalitások és magatartások, s ha igen, mennyire kell figyelni rájuk. A következőkben az Állam példáján keresztül szeretnék érveket felhozni arra, hogy érdemes figyelniük a Peremvidékre. Még akkor is, ha az egyikünkben-másikunkban rejtőző kisebb-nagyobb peremember szinte eltűnni látszik a globális diskurzusokhoz való igazodás lázas igyekezete mögött. Még akkor is, ha a Peremvidék nem szólhat bele a nemzetközi pénzügyi folyamatokba, az EU-hoz, a NATO-hoz való csatlakozás politikájába, s látszólag még az aktuális állampolitikába sem.

Az Állam a Peremvidéken

A Peremvidékre jellemző gondolkodásban és beszédben az Állam kétféle módon jelenik meg. Egyrészt megjelenik az épp soros vezető elit, az aktuális rezsimek megtestesítő vezető csoport képében. Ez az **államkép** plasztikus, éles kontúrjai vannak, s rendszerint kevés, de jól fölismerhető szereplőt tartalmazó csoportkép. A képre kerülő személyek karakterét egy-egy, csak rájuk jellemző jellegzetes vonás adja meg, hasonlóan a karikatúrák ábrázolási tech-

nikájához. Maga a kép távol van, valahol fent van, s bár a média az államkép egyik-másik szereplőjét gyakran közel hozza, ez az államkép sosem válik a sajátnak érzett/tudott világ, a saját környezet részévé.

Másrészt az Állam úgy jelenik meg, mint a mindennapi életvezetéshez tartozó pragmatikus vagy szimbolikus cselekvések, magatartások **korlátja**, akadálya, szabályozója. Ez a megjelenési forma már nem személycentrikus, hanem inkább fal, kerítés, amelyen nem tanácsos átmászni, de még próbából vagy figyelmetlenségből neki-szaladni sem. Szerepe ambivalens lehet, tartalmazhat tiltást vagy engedélyt, de pozíciója mindig egyértelmű. Az Állam képében megjelenő korlát - legyen az hivatali előírás, jogi paragrafus, pecsétes/fejléces papír, rendőr, hivatalnok, épület vagy éppen szentenciaszerű és szájról szájra terjedő szlogen - mindig az egyéni életvezetés peremén van, sosem a sajátnak érzett/tudott világ határain belül. Ha lehet, fizikailag különülnek el tőle, ha fizikai jelenléte nem kiiktatható, akkor nyelvi-szimbolikus sémák révén távolítódik el. Megtörténhet, hogy naponta kell elmenni mellette, látni, hallani, tapintani lehet fizikai valóságában, de bármilyen közelre is kerüljön, nem válik sajátjává.

Az államkép és a korlát közül néha az egyik, néha a másik bukkan fel a közvetlen környezet, a sajátnak érzett/tudott világ határára. A Peremvidék nem választhatja meg a találkozás pillanatát, s a találkozás módját sem. Amennyiben a Peremvidékhez tartozunk, akkor nem mi kezdeményezzük a találkozást. A megjelenés pillanatától azonban már aktív, kezdeményező szerepbe kerülünk. Ha egyik megjelenik a kettő közül, azonnal kapcsoljuk hozzá a másikat is. Amikor például beleütközünk egy korlátozó szabályba, szívesen varrjuk ezt a szabályt az egyébként ismert csoportkép valamelyik szereplőjének a nyakába. De összekapcsoljuk a két elemet fordított esetben is. Ha környezetünk határára megjelenik a csoportkép egyik vagy másik figurája, önkéntelenül eszünkbe jut róla valamilyen korlát, szabály, helyzet, amely cselekvéseinknek, magatartásainknak gyakran vagy kellemetlenül korlátot szab.

A kétféle megjelenési mód elemeinek összekapcsolása mindig **szövegeket szül**. Rokoni, ismerősi, haveri, munkahelyi, családi körben, de akár üzletben vagy buszon, alkalmi partnerek közreműködésével így termelődik a mindennapi élet diskurzusa az Államról. Az a diskurzus, amely csak hírből ismeri vagy még úgy sem a jóléti állam, a modern nemzetépítő állam, az esélyteremtő állam stb. fogalmát, s még kevésbé ismeri az e fogalmak mögött meghúzódó, egymástól lényegesen különböző tartalmi üzeneteket. Ez a diskurzus legfeljebb a csoportkép beharangozott vagy váratlan változásairól szerez tudomást, illetve a korlátok közeledésének vagy távolodásának apró mozgásait ismeri fel. Létrejöttének, működésének lényege más: a képekben megtestesülő Államtól való distancia érzékelése, mérése, az érzékelt távolságnak nyelvi-szimbolikus eszközökkel való mindennapi rögzítése.

A Peremevidéken tartózkodók számára természetesen nem mindegy az, hogy az Állam milyen gyakran, mennyire tolakodóan jelenik meg a saját életvilág határán. Ha a megjelenés túl sűrű és/vagy erőszakos, akkor a diskurzusok világa sűrű szövésű, erős csomópontokat tartalmazó védőhálává szerveződik. Ilyenkor az elítélő, szidalmazó szövegek gyakran ismétlődő és standardizált szentenciákká vagy akár gesztusokká sűrűsödnek, széles körben terjednek a csoportkép tagjait kifigurázó viccek és lefokozó történetek, előtérbe kerülnek a szimbolikus megsemmisítést végző trágár címkézések és karneváli jellegű átfordítások. Ez utóbbiak nem kímélik sem a csoportkép tagjait, sem pedig a korlátokat megtestesítő személyeket, tárgyakat, helyeket. Amennyiben az Állam megjelenése ritka és nem tolakodó, a Peremvidék mindennapi diskurzusa elkezd közelíteni a népmesék kvázimitikus eljárásaihoz. A csoportképhez tartozók domináns vonásai megszelídülnek, s előtérbe kerülnek a félig-meddig csodált, félig-meddig irigyelt történetek arról, hogy az Államhoz tartozók közül egyik vagy másik mit mondott, mit csinált, hol járt, hogyan él, mi je van, mit tervez stb. Az éppen aktuális történetek standardizált vázlatai körbejárnak, a váz kitöltése a mesélőre van bízva. A hitelesség bizonygatása szintén.

A kétféle diskurzus között igen nagy a különbség. Az Állam túl gyakori megjelenését kísérő diskurzus által alkotott kép fekete-fehér tusrajz, amely naturalisztikus eszközökkel, de karikírozásra törekszik. A másik diskurzus ellenben inkább pasztell, amely színes foltokból különleges tájképet szeretne összerakni. Ha váltani kell egyik diskurzusról a másikra, a váltás sok időt, sok szövegelést kíván. Ezért a Peremvidék nem szívesen változtat diszkurzív gyakorlatán. Ha engedünk a társadalomkutató értelmező, tipologizáló hajlamának, akkor azt mondhatjuk, hogy a Peremvidékről nézve csak kétféle állam van: túl közeli Állam, amelyet diszkurzív eljárásokkal kellő távolságban kell tartani, és túlságosan is távoli Állam, amelyet ugyanilyen módon közelebb kell hozni. Bár a Peremvidék - helyel-közzel még meglévő premodern összetevőinek köszönhetően - igényt tart a metaforaként említett pasztellkép néhány színes foltjára, ma egyértelműen az eltávolító jellegű diskurzus kíséri az Állam felbukkanásait.

Az Állam magatartásai a Peremről nézve

A Peremvidék nem sokat törődik azzal, hogy definiálja vagy értelmezze az Államot. Számára az Állam annyiban létezik, amennyiben cselekszik, amennyiben a Peremvidék sorsát közvetlenül vagy közvetett módon, kisebb vagy nagyobb mértékben befolyásolja. Ebben a hozzáállásban az a nézőpont érvényesül, amelyet Fredrik Barth (Barth 1996, 13. o.) követelményként állít a társadalomkutatók elé. Barth azt hangsúlyozza, hogy az Államot aktornak is kell tekintenünk, s e szemlélet érvényesítése érdekében tanácsos, ha különbséget teszünk az Állam struktúrái, illetve cselekvési mintái között. A Peremvidék el is túlozza ezt a különbségtételt, mégpedig oly módon, hogy gyakorlatilag csak az Állam cselekvési mintáit veszi észre, szinte kizárólag csak aktornak tekinti. Ez természetesen azzal jár, hogy az Államhoz való viszonyulás (azonosulás vagy elhatárolódás) jelentős szimbolikus alkalmait leszámítva a Peremvidék az éppen

soros rezsimit, a vélt vagy valós hatalmi központot tekinti Államnak. A Peremvidékről nézve az Állam azoknak a cselekvési mintáknak a halmazával azonos, amelyek a Peremvidék szemszögéből kiemelt jelentőséggel bírnak. Vegyük számba röviden, hogy az Állam sokféle cselekedete közül melyek is látszanak igazán fontosaknak.

a. A Peremvidék úgy érzékeli, hogy az Állam egyre gyakrabban és egyre tolokodóbban jelenik meg a sajátnak és biztonságosnak tudott életvezetés peremén. Egyre több az államkép, élőben és mediatizálva egyaránt. A templomszenteléstől néhány tucatnyi katonai búcsúztatásáig, az új iskola átadásától az emlékműavatásig nincs olyan ünnep, rendezvény, amelyen ne jelenne meg - bár rövid időre - az Államképhez tartozó valamelyik személy, s nincs olyan valamirevaló média, amely ne foglalkozna mindennap vezető helyen az Államkép figuráival. De nagy számban jelennek meg a saját világ közvetlen környezetében az Államot megtestesítő korlátok is. Úgy tűnik, hogy egyre több a szabály, a rendelet, a norma, egyre több az „államhoz tartozó személy”, s inkább nő, mint csökken a ki nem kerülhető apparátus. A félállami modellre (pszeudo-piacgazdaság, kvázi-civiltársadalom) jellemző, intézményteremtő „demokratikus düh” (Sárközy Tamás fogalma) a Peremvidékről pusztán az Államképek és a korlátok indokolatlan gyarapításának látszik. Mivel az államképek megjelenése eszünkbe juttatja a korlátokat, a korlátokba való beleütközés pedig államképeket hív elő, s mindkét eset diskurzusok létrejöttét ösztönzi, az Állammal való foglalkozás folyamatos kihívást jelent. Ez pedig a Peremvidék számára minden, csak nem békebeli, nem konszolidált állapot.

b. Értékelések és elemzések hosszú sora bizonyítja azt, hogy az 1989 utáni évek nagy eredménye Közép- és Kelet-Európában a demokrácia kereteinek megteremtése és stabilizálása. Azoknak a jogi kereteknek a megteremtése, amelyek mindenki számára biztosítják a cselekvés jogi kereteit, legyen szó vállalkozásról vagy politikai pálya választásáról, nyilvános szereplésről vagy sérelmek orvoslásáról. A

Peremvidék azonban az Államnak ezt az esélyteremtő, esélyegyenlőséget biztosító magatartását csak kevéssé érzékeli. Az Állam működése nem tartalmazza azt az egyértelmű üzenetet a Peremvidék számára, hogy mindenki számára garantáltak a keretek, mindenki egyforma jogokkal és csak személyesen tőle függő indulási keretfeltételekkel bír. Nincs széles körben érvényes meggyőződés arra nézve, hogy bárki „fölfuthat”, bárkinek egyformán igaza lehet, bárki ugyanazt mondhatja. Annak ellenére, hogy az Állam sok vonatkozásban megteremtette az esélyegyenlőség jogi kereteit, az Állam magatartásai azt az üzenet hordozzák a Peremvidék számára, hogy a „felfutás” társadalmi kódoltsága, az egyéni cselekvési scénáriók társadalmi típusok és pozíciók szerinti leosztása majdnem olyan erős, mint korábban. Fontos lenne elemezni azt, hogy milyen, nem szándékos állammagatartásokból szűrődik ki ez az üzenet. Bármi legyen is az értelmezés alapjául szolgáló magatartás, a percepció lényege az, hogy a mai Állam nem esélyteremtő állam, legalábbis a Peremvidék, a peremember számára nem az. Az Állam mai működésének „olvasata” nem támogatja az esélyteremtő állam koncepciójának gyakorlati kivitelezését.

c. Mindig kulcsfontosságú elem a Peremvidék számára az Állam diszkurzív magatartása, annak nyomonkövetése és kommentálása, hogy éppen „mit is mond”, milyen szövegek kísérik az államképeket, vagy milyen értelmezések, kommentárok forgalmazódnak a hivatalosnak számító közéletben az Állam szándékait, elvárásait illetően. Az Állam diszkurzív megjelenése külön elemzési téma lehetne, ebből csupán egy olyan beszédformára utalnék, amely a Peremvidékben folyamatosan ambivalens érzést termel.

A közép-és kelet-európai Állam szívesen tünteti fel magát a demokratikus átalakulás motorjaként. Ebben a szerepében nyíltan és burkoltan arra buzdít, hogy lépünk ki a „törzsi” jellegű, az egyéni életvezetést erőteljesen behatároló, kordában tartó „erős kötések”ből, és vállaljuk bátrabban a sokkal lazább, rugalmasabb, szélesebb körű és hatékonyabb kapcsolathálókhöz való tartozást, a hatékony civil

társadalom kapcsolathálóját alkotó úgynevezett „gyenge kötéseket” (Granovetter 1991). Ez a diszkurzív sürgetés explicit módon a közéletben való részvétel, a civil társadalom szűk családi, ismeretségi körön túlmutató formáinak vállalására irányul. A mindennapok tapasztalata, az érdekmegfogalmazási és érdekérvényesítési kísérletek azonban a Peremvidéket, a bennünk lakozó peremembert sokkal inkább az „erős kötéseket” felé terelik. A rokoni, munkahelyi, családi kapcsolatok mutatkoznak hatékonynak és biztonságosnak az átmenet változásainak kivédésében vagy szimbolikus kezelésében. A szöveg és gyakorlat ellentétében az „erős kötéseket” melletti döntést támogatja az a tapasztalat is, hogy látszólag a hatalmi szférában is ez a típusú kapcsolatrendszer uralkodik, a valahová való tartozás hangoztatása fontosabb, mint az együttműködés. A „gyenge kötéseket” fontosságáról szóló hivatalos diskurzus mindezek okán fokozatosan érvényét veszíti, az Állam magatartása arról üzen, hogy a mai Állam ismét erős állammá vált.

d. A Peremvidékről nézve erős állam létezésére utal az Állam mai szabályozó, a megszorítások révén érvényre jutó úgynevezett társadalomtagoló magatartása is. Térésünkben minden valamirevaló Állam megszorítási politikát hirdet vagy folytat, s az esetek döntő többségében ő maga dönti el, hogy a megszorításokat melyik gazdasági ágazaton, társadalmi rétegen vagy foglalkoztatási csoporton kezdi gyakorolni. A megszorítások diszkurzív előkészítése oly alapos, hogy gyakorlatilag mindenki tudomásul veszi: a megszorítás bárhol, bármikor kezdődhet, bárkit bármikor érinthet, az elindítás és a terület kiválasztása az Állam privilégiuma.

A megszorítások hirdetése és/vagy gyakorlása sajátos **átmeneti sorsközösségeket hoz létre** a társadalmon belül. Azok az emberek alkotnak egy-egy ilyen érdekközösséget, akiket egy konkrét terv vagy intézkedés egy-egy pontosan definiálható sérelem vagy érdek mentén azonos helyzetbe hoz. Ezeket a sorsközösségeket egyértelműen az Állam magatartásai hívják életre, s néhány hangadó személy vagy a média kísérletezik azzal, hogy ezeket az átmeneti sorsközösségeket

kollektív erőként is megjelenítse. Tendenciaszerűen tehát az történik, hogy az egyeztetés nélküli, sokszor önkényesnek látszó központi erőforrásszabályozás révén az erős állam kollektivitásokat termel. Ezek a kollektivitások átmeneti, efemer jellegűek, s nem az egyébként létező társadalmi tagolódást követik. Többségükben rezsimmelenes szerkezetek, amelyek ideig-óráig a figyelem előterében állnak, hangadó személyeknek közéleti pályakezdést kínálnak, majd nyomtalanul eltűnnek. Ezek a kényszerközösségek a civil társadalom szerveződésének álcái, működési szelepek, ugyanannak az össztársadalmi „demokratikus dühnek” a termékei, amelyek a hivatalos szférában a demokratikus intézmények dömpingjét is eredményezik.

A Peremvidék nem sokra értékeli a sorsközösségeket, a sorsközösségekhez való tartozást, hiszen ki kellene lépnie az „erős kötések” ahhoz, hogy egy másik sorsközösség tevékeny tagja lehessen. Az alulfizetett pedagógus „erős kötések” teremtése révén rövid távon próbálja előkészíteni a pedagógusi pozícióból való kilépést, vagy éppen annak megerősítését. Ezt fontosabbnak tartja, mint a pedagógustársadalomhoz való tényleges csatlakozást, amely mint „gyenge kötés” az Állammal szemben hosszabb távon hatékony fellépést ígér. A Peremvidék ugyan szívesen veszi a hangadók és a médiák rezsimmelenes, egy-egy sorsközösség érdekében folytatott látványos fellépéseit, de az Állam sajátos társadalomtagoló magatartását nem vitatható, nem befolyásolható privilégiumnak tekinti.

e. A Peremvidékről nézve az Állam magatartásainak pragmatikus és szimbolikus típusai nem különülnek el egymástól. Ez nem jelent sem többet, sem kevesebbet annál, hogy a Peremvidék, a bennünk megbúvó peremember az Állam minden egyes magatartásába beleolvassa valamilyen mértékben a nemzetépítési szándékot vagy kísérletet. Tegyen bármit az Állam, az államháztartás reformjától az ünnepek szervezéséig, állítson tiltó korlátokat vagy szorgalmazzon össztársadalmi részvételt, ezekhez a cselekvésekhez a Peremvidék mindig hozzákapcsolja a szimbolikus dimenziót, a nemzeti szuverenitás vagy a szuverenitást megtestesítő autoritás legalább részleges jelképes fölmu-

tatását. Ezért az Állam magatartása - akarva-akaratlan - mindig sokkal nagyobb mértékben szimbolikus tevékenység, mint ahogyan azt maga az aktor véli.

A Peremvidék szemében az Állam egy bizonyos mértékig mindig fejlesztő állam, függetlenül attól, hogy a „fejlődés” célja a Peremvidék érdekében vagy annak ellenében történik. Ezt a szimbolikus olvasatot valószínűleg egyetlen mai Állam sem bánja nagyon, hiszen a meg-megszakadó kelet-közép-európai modernizációs folyamatok továbbvívése, újraindítása természetes módon hívja elő a minden modernizációs folyamatba belekerülő nemzetépítési elemeket (vö. Kochanowicz 1996).

A Peremvidék magatartásai - az elemző szemszögéből

A Peremvidéket mindig sokkal jobban érdekli az, hogy ki van hatalmon, mint az, hogy aki a hatalomra került, az miképpen gyakorolja ezt a hatalmat. Ezért - innen nézve - az Állam identitását rendszerint nem az államszakértők, politológusok definíciója adja, hanem sokkal inkább az Állammal való találkozások nyomán termelődő „ismertség” tartalma és mélysége. A kérdés tehát az, hogy a Peremvidék milyennek tudja, milyennek ismeri a számára éppen fontos Államot. Ezt a tudást a Peremvidék jellegzetes magatartásai-ból olvashatjuk ki.

A Peremvidék ma egyértelműen soknak tartja az Állam megjelenéseit. Sok és gyakran változó az államkép, és egyre több az egyéni cselekvéseket mederbe terelő korlát. Mivel minden találkozás olyan diskurzus kialakítását is igényli, amely állandóan újra- és újrafogalmazza a hatalom megjelenési formáitól való távolságot, túl sok az Állam által generált nyelvi-szimbolikus munka. A Peremvidék nyelvi-szimbolikus feldolgozási gyakorlata nem tud lépést tartani az Állam megjelenéseinek mennyiségével. Mivel ez a feldolgozási, értelmezési gyakorlat egyelőre érdemben nem változik, a szelekció

sajátos módszere van érvényben: a Peremvidék, a peremember az Állam megjelenéseiből csak azokra az elemekre figyel igazán, amelyeket fel is tud dolgozni. A többi egyszerűen elfelejtődik, figyelmen kívül marad. A feldolgozás, a nyelvi-szimbolikus lereagálás társadalmilag rögzített szituácóinak rendje sokkal inkább meghatározza, hogy az Állam melyik megjelenése kerül feldolgozásra és melyik nem, mint bármiféle más, fontossági vagy egyéb sorrend. Mivel az Állam megjelenési alkalmai és módozatai aligha alkalmazkodnak a peremvidéki társadalmak nyelvi-szimbolikus rutinjaihoz - a nagyon életbevágó következményekkel járó megjelenésektől eltekintve -, gyakorlatilag teljesen véletlen, hogy az Állam melyik megjelenési módja kerül a Peremvidék tudomására, és melyik marad látókörén kívül. Ezért az Állam sokféle megjelenése ellenére a Peremvidék és az Állam kapcsolatára nem a kiszámíthatóság, a rendszeresség jellemző, hanem sokkal inkább a véletlenszerűség, a váratlan és vaskos meglepetések, a kapkodás, a rögtönzés. Ez az állapot a Peremvidék oldalán függőséget, bizonytalanságérzést termel.

Az Állam magatartásai kapcsán utaltam arra, hogy az Állam „beszéde” és cselekvése között ellentmondás van: diszkurzív szinten a „gyenge kötések” reklámozása folyik, a tényleges cselekvések azonban az „erős kötésekhez” való ragaszkodást támogatják. Ez az ambivalencia az elmúlt évek során a Peremvidék számára a fogolydilemma aktivizálódását eredményezte (Lengyel 1993). A fogolydilemma - mint ismeretes - abban áll, hogy a korlátozás ténye (a fogolyként létezés) egyértelmű, azonban a korlátozás formája, a tiltás és megengedés határvonala nem pontosan definiált. Az ambivalencia a Peremvidék számára azért nagyon zavaró tényező, mert ebből az optikából nézve az Állam perszónifikációja, az Államtól való távolság pontos meghatározása központi fontosságú dolog, s ez az elég költséges nyelvi-szimbolikus tevékenység az érzékelt ellentmondások miatt nem végezhető könnyen és zavarmentesen.

Akárcsak az előző pontban említett tény (ti. az egyéni életvezetés peremén megjelenő államképek nagy száma), ez az ellentmondás is ahhoz vezet, hogy a Peremvidék az Államot homályosnak, elmosó-

dott körvonalúnak látja. Ezt először a diszkurzív gyakorlat fokozásával igyekszik kezelni, egyre többet beszél az államképekről, az érzékelt korlátokról, hogy a maga számára világosabban, pontosabban körvonalazza és rögzítse az Államot. A nyelvi-szimbolikus műveletek azonban csak akkor lennének sikeresek, ha az államképek és a korlátok számának növekedése egy adott ponton megállna, vagy a jelzett ellentmondás egy idő után megszűnne. Erre azonban régiókban egyelőre hiába várunk. Sőt egyre több az államkép és az Állam működésére utaló korlát, a szó és tett közti ellentmondás is megmarad. Ezért a Peremvidék egy idő után sajátos védekezési magatartásokra vált át. A védekező magatartások lényege az, hogy a Peremvidék, a bennünk lakó kisebb-nagyobb peremember igyekszik úgy mond „kicsúszni” abból a társadalmi szerepből, amelyet „állampolgári szerepnek” neveznek. Nézzük meg röviden ennek a kihátrálásnak néhány módozatát.

a. Az egyik, s eléggé szelíd technikának nevezhető magatartás az Állam magatartásainak átértelmezésére irányul. Az 1989 utáni államok szívesen törekednek arra, hogy cselekvéseiket célorientáltnak, pragmatikusnak tüntessék fel. A szerkezetalakító vagy megszorító intézkedések valóban ilyenek is. A Peremvidék ellenben szívesen ragaszkodik ahhoz, hogy az Állam cselekvéseinek jelentős része szimbolikus cselekvés legyen. Erre az igényre ma sokan legyintenek, mondván: előbb-utóbb a Peremvidék is rájön, hogy enni fontosabb, mint emlékművet állítani. Valójában kissé bonyolultabbnak tűnik a dolog. A központból érkező, a központhoz kapcsolható szimbolikus cselekvések iránti igénynek többféle oka is van. Elsősorban az, hogy az Állam szimbolikus megjelenéseit a Peremvidék a maga eszközeivel könnyen tudja értelmezni és a helyére rakni, mint például a korlátként jelentkező gyakorlatias rendelkezéseket. Másodsorban az, hogy a szimbolikus cselekvésekkel szemben könnyebb tartani a megszokott distanciát. S nem utolsósorban egy gyakorlati érv is van: ha az Állam valamely cselekvése szimbolikusnak minősíthető, akkor az azt is jelenti, hogy a szóbanforgó központi cselekvésnek nincs

közvetlen és gyakorlati hatása, befolyása a Peremvidékre. Lehet támadó vagy éppen identitáserősítő jellegű, de a mindennapi életvezetést nem befolyásolja, az „ez sem érint engem” érzést táplálja.

Valószínű, hogy a mai pragmatikus intézkedéseket hozó központi intézmények képviselői lepődnének meg a legjobban, ha látnák, hogy a hosszas viták, egyeztetések, mérlegelések után meghozott megszorító intézkedések a Peremvidék szemében mennyire csak szimbolikus cselekvésnek tűnnek. Hatalmi gesztusnak, amely a maga során elsősorban pozitív vagy negatív értékítéleteket termel, ahelyett, hogy alkalmazkodási, stratégiaváltási folyamatokat indítana el. A Peremvidék embere igyekszik kihátrálni a számára kellemetlen döntések következményeiből, arra törekszik, hogy az „engem nem érint” érzést ápolva valaminő semleges, partvonalon kívüli helyzetbe kerüljön. Teszi ezt akkor is, ha ez a nyelvi-szimbolikus játék nem ígérkezik hosszú életűnek.

b. Az állampolgári szerepből való kihátrálás másik jellegzetes magatartását az Állam cselekedeteivel szembeni megbocsátó elnézésnek is nevezhetnénk. A Peremvidék látszólag nagy érdeklődéssel követi a saját világa peremén megjelenő államképeket, sokféle beszédformában ragozza tovább őket, de igyekszik nem kapcsolni a saját világához. A korlátokat csak akkor veszi tudomásul, ha személyesen is beleütközik, s ezen minden beleütközésnél meglepődik, mintha akkor fedezné fel az Állam létét. Az Állam felől jövő szövegeket (akár a képeket kísérik, akár a korlátokat) sosem veszi igazán komolyan, mint ahogy az Államról szóló szakértői szövegeket sem.

A sokrétű, de felületes, elnagyolt és véletlenszerű percepció kétféle, párhuzamosan működtetett magatartásformát vált ki. Ennek egyik szintjét az Állam aktuális működését értelmező diskurzus jelenti, amely tartalmában ma rendkívül elítélő, kritikus, nem egy esetben becsmérlő is. A másik szintet az egyéni magatartások jelentik, amelyek korántsem tartalmaznak olyan szembefordulást az Állammal, mint amilyent az elítélő diskurzusok sejtetni engednek. Sőt igen kevés az Állam cselekedeteire konkrétan reflektáló magatartás,

s ha mégis van ilyen, akkor az rendszerint valamilyen egyéni adaptációs igyekezetet tükröz. A diszkurzív szembenállás mögött meghúzódó elforduló, elnéző magatartás (amelyet néhol egyéni adaptációs igyekezet tarkít) az 1989 előtti időszakból ismert kettős szerepjátékra utal (lásd e. pont)

c. Az Állam magatartásainak elemzése során már utaltam arra, hogy a Peremvidék embere a számára egyre erőszakosabbnak mutatózó Állam jelentkezéseire visszalépéssel válaszol: a demokratikus intézményteremtés ösztársadalmi kísérletei után - ha teheti - visszalép az „erős kötések” nagyobb biztonságot ígérő fedezékébe. Ez a visszalépés a maga során szintén védekező, semleges működési pályát kereső magatartás. Sokféle folyománya közül talán érdemes kiemelni azt, hogy ez a jelenség nem egyéb, mint a kliensrendszer alulról jelentkező igénylésének a formája.

d. Az állampolgári szerepből való kihátrálás talán legfontosabb magatartásformája a közéleti szereplés változásában érhető tetten. A rendszerváltás utáni években a Peremvidék is intenzíven kapcsolódott bele a demokratikus intézményrendszer, a civil társadalom megteremtésének ösztársadalmi játékába. Ez a korszak a „gyenge kötések” teremtésének virágkora volt. Érdeklőbbik szerveződtek, petíciók születtek, civil szervezetek sora jött létre sok-sok résztvevővel, ad-hoc gyűlések sorozata teremtett fórumokat és ideig-óráig élő új szervezeti struktúrákat. Ez az aktív időszak egyben az Államra való folytonos figyelés korszaka is volt.

Mára a Peremvidék gyakorlatilag teljesen kihátrált ebből a szerepből. Csak az időszaki részvétel a fontos, ennek is csak egyetlen formája: a választás. A választás az a mozzanat, amikor az Államhoz, a központhoz, a Hatalomhoz való viszonyulás átmenetileg és rövid időre minden mást kizáróan rendkívül fontossá válik. A részvétel fontosságát nem csak a nagyszámú résztvevő adja, hanem a részvétel kollektív jellege is, még pontosabban a kollektivitásban megmutató szimbolikus és erkölcsi tartalom (O’Donnel 1995).

Ez a magatartás több ponton is a premodern társadalmak vezetőválasztási gyakorlatára emlékeztet. Arra a modellre, amelyben a megválasztott főnök nem több egy alkalmas eszkönél, amely megvalósítja a közösség akaratát (Clastres 1974). Ezt a feladatot azonban nem a társadalommal együtt, nem a társadalom berkeiben kell megoldania, hanem egy számára teremtett, a társadalom felett álló pozícióban, a mindennapi élet folyásától biztonságos távolságban. Az ellenőrzés elsősorban mentális-szimbolikus jellegű, s célja a társadalomnak a megválasztott személytől való védelme, elsősorban a megválasztott személy autoritásának nyelvi/szimbolikus kézbentartása révén. A választók arra törekednek, hogy a megválasztott személy értük cselekedjen, de ne velük. Az időnkénti rituális találkozások/együttlétek az autoritás megerősítésének vagy megvonásának alkalmai.

Mérlegelni lehetne azt, hogy a Peremvidék ilyen jellegű magatartását archaikus csökevénynek vagy posztmodern attitűdnek tartjuk-e. Az viszont tény, hogy a Vezető (az Állam) kezdeményezéseitől való elfordulás a Peremvidék, a bennünk lakozó kisebb-nagyobb peremember szuverenitásának növekedéséről ad hírt.

e. A Peremvidék magatartásának kettőssége (diszkurzív szinten szembe fordulás, a konkrét cselekvések szintjén elfordulás vagy korlátozott egyéni adaptáció) arra figyelmeztet, hogy ne feledkezzünk meg a homo sovieticus-ról szóló elemzésekről. A nyilvános és a privát, a hivatalos és a bizalmas, az idegen és a saját szférához kapcsolt kettős magatartást, illetve a két szféra közti átjárás sikeres gyakorlását a Peremvidék, a bennünk lakozó kisebb-nagyobb peremember még nem felejtette el (Bodó 1995). Úgy tűnik, hogy nem csupán az autoriter állam működése hívja elő ezeket az eljárásokat, hanem az Állam működésének színeváltozása, vagy a demokratikusnak nevezett erős állam működése is. A Peremvidék kevésbé mutatkozik hajlandónak arra, hogy kollaboráljon az Állammal, elfogadja a közélet intézményesítésének játékszabályait. Azt gondolja, hogy a pursuit of happiness, a boldogság keresése egyéni utakon, az Állam

háta mögött, az Állam úgynevezett esélyteremtő közreműködése nélkül is gyakorolható. Ez a törekvés a nemrégben még általánosan gyakorolt disszimulációt eleveníti fel. A disszimuláció a szovjet típusú rendszerek jellemzője. Lényege az, hogy a fenti és a lenti szférát igazán egy hallgatóságos alku tartja össze. Ezen alku szerint a lenti szféra ritualizált formákban, testi jelenléte révén támogatja a rendszert, de nem azonosul vele.

Néhány következtetés

A mai államteremtők és az államteremtésről szóló diskurzus létrehozói ma szinte kivétel nélkül a globális tényezőkre való figyelmet tartják a legfontosabb feladatnak. A globális folyamatok, a globális tényezők egyértelműen korábban tartják az államteremtő elképzeléseket, hiszen az üzleti és bankvilág, az EU integrációs hivatal nem csupán előír, hanem ellenőriz és szankcionál is. Ez a szempont okkal épül bele az államteremtés gyakorlatába, s az ezzel a jelenséggel foglalkozó diskurzusokba is.

A Peremvidék, a bennünk lakozó kisebb-nagyobb peremember sokkal kevésbé számít figyelembe veendő tényezőnek. Az elfordulást jelző magatartások, a disszimuláció formáinak újbóli megjelenései azonban arra utalnak, hogy talán érdemes lefele is figyelni. Annál is inkább, mert a globális tényezőkre való figyelés közben nem csupán a Peremvidék iránti érdeklődésünket veszítettük el, hanem azt a képességünket is, amely a Peremvidékek kiterjedéseit, a bennünk lakozó peremember mértékét segítene legalább megjósolni. Pedig egyikről sem célszerű megfeledkezni. A lent szuverenitása folyamatosan nő, ideológiák, országhatárok, önkényes nemzeti törvénykezesek egyre kevésbé szabnak gátat annak, hogy egyéni kívánságok, attitűdök, magatartások szülessenek, s ugyanakkor ezek - kisebb-nagyobb körben - társadalmi érvényességet nyerjenek. Az elfordulást választóknak sokféle módszerük van arra, hogy az Állam elképzeléseinek interiorizálását halogassák, autoritását csökkentsék.

A Peremvidék magatartása arra figyelmeztet, hogy az államteremtés és államműködtetés az elkövetkező időszakokban nem csupán nagyívű intellektuális játék, nem csupán egy hatalomra került érdekcsoport saját társadalomformáló programja többé, még csak nem is zártkörű professzionális szakértői munka, hanem sokkal inkább olyan kézműves tevékenység, amelynek végzése közben valamiféle egyetértésnek kell lennie készítő és használó között, s ebben a viszonyban inkább a készítő van kiszolgáltatott szerepben.

A kézműves tevékenység nem a nagyívű cselekvések terepuma. Itt a nagyívű tervezés, a modellalkotás helyett mindennapi aprómunka van, alkuk, egyeztetések, rábeszélések, lavírozások. Az időnkénti vásárok (ilyen lehet egy választás) próbára teszik a mester tudását, és vannak hivatalos számonkérések (mondjuk ilyen az FMI kérdőrevonó látogatása). Ilyenkor bizony előfordul, hogy el kell dobni a félkész terméket. Valószínűnek látszik, hogy az államalkotásról szóló diskurzusok termelőinek is stratégiát kell módosítaniuk abban az értelemben, hogy a célszerű vagy lehetséges államváltozatok kidolgozásakor nem csupán a kívánatos modellt veszik figyelembe, hanem a létrehozás műveletének össztársadalmi szerepkészletét és eszközkínálatát is. „Az Állam - mondja Huizinga - sohasem egyszerűen célszerűségi vagy érdekközösség. Úgy kapja alakját, mint valami jégvirág az idők tükörablakán; kiszámíthatatlan, mulandó, de szemmel láthatóan alakjának vonalmintájában épp annyira determináló” (Huizinga 1990:186).

Szakirodalom

Barth, F. 1996

Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. Regio, VII. évf. 1.

Bodó Julianna 1995

Divided Consciousness in Socialism: Crossing the Boundary Between State-Controlled and Private Discourses (kézirat).

Bozóki András 1996

Modernizációs ideológia és materialista politika: szocialisták szocializmus után. Századvég, új folyam 3.

Clusters, P. 1995

Societatea contra statului. Editura Ararat, Bucuresti.

Granovetter, M. 1991

A gyenge kötések ereje: a hálózatelmélet felülvizsgálata. In: Angelusz Róbert - Tardos Róbert (szerk.). Társadalmak rejtett hálózata. Magyar Közvéleménykutató Intézet, Budapest.

Grillo, R. D. (ed.) 1980

“Nation” and „State” in Europe. Academic Press, London, New York, Toronto, Sydney, San Francisco.

Hechter, M. 1975

Internal Colonialism: the Celtic Fringe in British National Development, 1536-1966. Routledge and Kegan Paul. London.

Huizinga, J. 1990

Homo ludens. Universum Kiadó, Szeged.

Kharkhordin, O. 1994

A szovjet ember. Világosság, XXXV. évf. 2.

Kochanowicz, J. 1996

Modernizáció felülről - egykor és most. 2000, VIII. évf. november.

Ladányi János - Szelényi Iván 1996

Vázlat az „esélyteremtő állam” elméletéhez. 2000, VIII.évf. december.

Lengyel László 1993

Kelet-európai lélek kelet-európai mérlegen. Európai Szemmel, 2.

Mills, C. W. 1963

Two Styles of Social Science Research. In: Horowitz, I. L. (ed.): Power, Politics and People. Oxford University Press, New York.

O'Donnell, G. 1995

Delegáló demokrácia. 2000, VII. évf. december.

Rokkan, S. 1975

Dimensions of State Formation and Nation-Building. In: Tilly, C. (ed.): The Formation of National States in Western Europe. Princeton University Press, Princeton, NJ.

Schöpflin György 1992

Konzervativizmus Közép- és Kelet-Európában. 2000, IV. évf. május.

Seers, D. et al. (eds.) 1979

Underdeveloped Europe: Studies in Core-Periphery Relations. Harvester Press, Hassocks, Sussex.

Tarrow, S. 1977

Between Center and Periphery: Grassroots Politicians in Italy and France. Yale University Press, New Haven and London.